

VÁRKONYI ÉS AZ ÁRNYAK

Nem Széchenyi István gróf árnyairól van szó, amiket Eörsi István írt meg a történelmi álprofeszkjében, a Pesti Színház színpadára. Várkonyi Zoltán árnyairól beszélünk. Azokról az árnyakról, amikkel megküzdnie kellett alakításáért. A Várkonyi árnyai egyúttal különféle Széchenyik árnyai. A ránehezedő árnyakat Németh László írta meg és előbb Timár József majd Bessenyei Ferenc játszotta el.

Aki nem tudja, miféle Széchenyiről van szó Eörsi darabjában, az máris gyanakodhat, ha a színlapra néz, vagy ha gyakorlottabb színházjáró: máris földereghet számára, miféle Széchenyit fog a Pesti Színházban látni. Timár József és Bessenyei Ferenc a magyar színjátszásnak az a két nagysága, akik egymaguk is egész nemzeti arcképcsarnokot teljesítettek be: azonosak lettek a nagy történelmi tragédiák hőseivel és alakításuk nyomán a nagy nemzeti tragikus hősök alakjai némileg velük azonosultak emlékeztetünkben. Az ő hangjukon hallottuk szavaikat, arcuk vonásait rákölcsonőzték az ismert arcokra, és személységük elfelejthetetlenül nyomot hagyott nemzeti nagyjainkról vélt képeinkben.

És akkor egyszer csak Várkonyi mintázza meg Széchenyi gróf döblingi utolsó napjait: az a Várkonyi, aki kissé leejtett vállal jár-kél a színpadon, aki az idegbetegségnek fiatalkori színpadi sikere, a Pirandello IV. Henrikje óta színespecialistája, aki a paranoiát, a szkizofréniát, a mániás-depressziót oly sok élvezettel, értéssel és hitelesen tudta eljátszani.

A nyitott színpadon keresztülmegy balról jobbra Várkonyi és eltűnik az ajtó takarásában. Majd jobbról tart a bal oldali ajtó felé. És ahányszor elmegy íróasztala mellett, a rajta levő virágsziromszájú üvegedénybe egy golyót dob — mintha életről vagy halálról kellene szavaznia — és ez a mázskálása máris eldönti: miféle Széchenyit fogunk itt látni. Nem a régi százpengősről büszkélkedő nemzeti nagyságot kapjuk, sem az olajfestményen pompázó nagyurat, nem a „legnagyobb magyart”, hanem annak lefokozott, kifordított, fonákjára ironizált, megmodernített mását.

És itt jön a legveszedelmesebb árnyék a Várkonyira leselkedők közül. Ez a színész régi árnyéka. Várkonyi árnyéka. Éppen, mert ő ábrázolja legkönnyebben a színpadi idegbetegségeket, az elmegyógyintézetben megszorult politikai alakját veszedelmes könnyedséggel oldhatta volna meg, ha a régi, kész, ki-

próbált és sikerre vitt színészi formákat alkalmazza. Várkonyi Széchenyije azonban kevésbé idegbeteg más alakításainál. Sőt ő hat a legnormálisabbnak a színpadon. Jóllehet, a járása most is olyan, mintha labirintus-zavara volna; lábai kissé keresztbe lépnek — ez teszi olyan bizonytalaná mozgását —, mégsem elmekörtani dolgozatot mutat a színész, nem dűskál a színpadi eszelősség tarkaságában. Nem is „megy bele” a szerepbe. Kivülmarad. Néha lepillant a nézőtérre, talán köszönti is a régi bérloket és az ismerősöket vagy csak ellenőrzi az arcokon és a tekinteteken: sikerült-e magával ragadnia őket. Ez a kivülmaradás még nem hiba, hiszen nem minden színész (és nem minden este) merül el a szerepben, nem „él át” mindent a színpadon és nem mindenki hiszi is magáról, hogy azonos volna azzal, akit bemutat, akit alakít. Várkonyi erős egyénisége és fortélyos szakmai ismeretei pótolnak ezért, ha pedig színes fizikai cselekvéseihez ér, úgyis belemerül a szerepbe. Így tesz, amikor hirtelen hátrafelé kezd el kerekézni, akár a balatoni jégen síkló fakutyaszánban, kerekékre szerelt karosszékében. Váratlanul. Meghökkenően. Ijesztően.

Továbbá illik is a szerephez ez a kivülmaradás. Várkonyi Széchenyije szemfülesen vizslat, szimatol, alája néz asztalnak, függönyszárnynak és emberi magatartásnak, mindenben és mindenben ellenséget, kémeket, spiont, spiclit érez — nem is alaptalanul —, és állandó ellenőrzéssel kémlel-mérlegel-fontolgat mindenkit és minden jelenséget maga körül.

Végül még egy árnyalattal kell megbirkóznia Várkonyinak. A darab intellektuális árnyával. Túl sok benne az okosság, a kiszámítottság, s a szerzője sehol sem veszi el a fejét. Várkonyi ezt a racionalitást — bármennyire racionális színész is — végül megsokallja. (Hiszen a művészetben mindig kell lennie egy kicsiny kiszámíthatatlanságnak és találatkonyságnak.) És a legvégén, amikor ironikus színpadi alakítása végére ér, szájához emeli flótáját, hogy ismét eljuttasson rajta néhány ütemnyit, mint a Rosencrantzokat és Guildensterneket gúnyoló Hamlet: de a zeneszerszám nem engedelmeskedik neki, nem ad ki hangot. Fújja-fújja. Orcája kidagad. Szemei kidüllednek. Minden erejét beleadja. De a hangszer néma marad. Már késő, már elmulasztott valamit. Már nem lehet zenélni.